

УДК: 342.9

DOI.ORG/10.32703/2663-6352/2024-1-15-89-104

ORCID ID 0000-0002-5242-7327

*Савицька Світлана Леонідівна,  
науковий керівник,  
Кандидат юридичних наук,  
Доцент кафедри правосуддя  
юридичного факультету ІУТП ДУІТ*

*Шавлюк Валерія Алімівна  
студентка 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,  
Юридичного факультету Інституту управління та технологій  
Державного університету інфраструктури та технологій,*

### МІСЦЕ СУДОВОГО ПРЕЦЕДЕНТУ (ПРАКТИКИ) В УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ВИРІШЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ СУДОЧИНСТВА

***Анотація.** В даній роботі виділено основний принцип українського судочинства та проаналізовано застосування його як англо-американського принципу "ratio decidendi". Визначені правові засади організації судочинства в українській національній правовій системі. Приділено увагу ключовим причинам необхідності застосування судового нормотворення, а саме низькому рівню тлумачення, а отже і розуміння правових норм. Судове правотворення обумовлене необхідністю захисту так званих прихованих прав, а також є дієвим засобом усунення правового вакууму і подолання колізій між правовими нормами.*

*У праці також досліджені молодий інститут зразкової справи в адміністративному судочинстві та роль правових позицій Верховному Суду через призму судової практики як рушійної сили розвитку судової системи в Україні. Ключовою метою правових висновків та зразкової справи як регуляторів є забезпечення сталості та єдності судової практики, гарантування стандарту дотримання прав людини.*

*З огляду на неможливість законодавцем врегулювати швидкий розвиток суспільних відносин, виникнення великої кількості колізійних правовідносин та правового вакууму, автором дослідження акцентовано увагу на нераціональність розвитку судової системи в Україні лише в так званих "рамках" романо-германської правової сім'ї.*

*Перспективами розвитку судового прецеденту в Україні є або надання йому офіційного допоміжного рекомендаційного статусу як джерела правового регулювання, або віднесення до обов'язкових до застосування всіма суб'єктами джерел права. У будь-якому випадку подальше реформування інституту судового прецеденту прямо пов'язано із удосконалення професійного відбору суддів, а також забезпеченням прозорості і об'єктивності судових рішень.*

**Ключові слова:** *судове правозастосування, судова нормотворчість, джерело права, інститут зразкової справи, правові позиції Верховного Суду, судовий прецедент, судова практика.*

**Annotation.** *The article highlights the basic principle of Ukrainian legal proceedings and analyses its application as the Anglo-American principle of "ratio decidendi". The author defines the legal basis for the organisation of court proceedings in the Ukrainian national legal system. The article focuses on the key reasons for the need to use judicial rule-making, namely, the low level of interpretation and, consequently, understanding of legal norms. Judicial law-making is driven by the need to protect the so-called hidden rights and is an effective means of eliminating the legal vacuum and overcoming conflicts between legal norms.*

*The article also examines the young institution of exemplary cases in administrative proceedings and the role of legal opinions of the Supreme Court through the prism of judicial practice as a driving force for the development of the judicial system in Ukraine. As regulatory authorities, the key purpose of legal opinions and exemplary cases is to ensure the sustainability and unity of judicial practice and to guarantee the standard of human rights observance.*

*Taking into account the inability of the legislator to regulate the rapid development of social relations, the emergence of a large number of conflict of laws and a legal vacuum, the author focuses on the irrationality of the development of the judicial system in Ukraine only within the so-called "framework" of the Romano-Germanic legal family.*

*The prospects for the development of judicial precedent in Ukraine are either to grant it an official auxiliary recommendatory status as a source of legal regulation or to classify it as a source of law binding on all subjects. In any case, further reform of the institution of judicial precedent is directly related to improving the professional selection of judges, as well as ensuring transparency and objectivity of court decisions.*

**Keywords:** judicial law enforcement, judicial rule-making, source of law, institute of exemplary case, legal positions of the Supreme Court, judicial precedent, judicial practice.

**Актуальність теми дослідження.** Під дією інтеграційних процесів українська національна правова система змінюється та набуває нових особливостей, що обумовлюється потребами правового регулювання. Однією з таких набутих особливостей є поява нових способів правового регулювання суспільних відносин, зокрема й активізація нових раніше не застосовуваних чи мало застосовуваних джерел правового регулювання.

На сьогодні сутність верховенства права не зводиться виключно до справедливості при встановленні правосуддя, вона також охоплює і створення дієвого механізму утвердження справедливості в ході реалізації вказаної функції судами. Разом з тим, сьогодні сформувався такий стан правового регулювання, який прямо вказує, що право і закон це різні категорії, а обмеженість діяльності судів законодавством є гарантією від їх свавілля.

З наведеного набуває актуальності питання щодо неможливості реалізації засади верховенства права в діяльності судової гілки влади, якщо їй надані повноваження суто технічно застосовувати функціонуючі приписи законодавства без реалізації функції власної правотворчості.

Саме тому виникає необхідність проведення аналізу доцільності наділення судової гілки влади повноваженнями щодо формування правових норм, а також дієвості такого механізму щодо забезпечення прав людини і можливості співіснування з іншими джерелами права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізована тематика є досить дискусійною та актуальною у науковій літературі.

Так, сутність сучасної судової системи та її основних принципів досить змістовно проаналізовано у роботах: Н.Д. Квасневської, О.С. Копитової, В.І. Завидняк, В.І. Капустинського, І.В. Волкової.

Зміст інституту зразкової справи проаналізовано у працях таких вчених як: А.С. Аксюта, Р.Г. Куйбіда, Н.А. Шлевер. Сутність, особливості, значення та проблеми використання правових висновків Верховного Суду вивчено такими вченими як: Н.О. Петрова, Н.В. Кузнєцова, С.В. Калюжна, В.В. Сахнюк, І.С. Іванюри, Д.В. Шевченка, С.В. Калюжною.

Мета дослідження: дослідження сутності та особливостей судового правозастосування та судової правотворчості та їх ролі у правовому регулюванні суспільних відносин, пошук відповіді на питання: «Чи є судовий прецедент джерелом права в українській національній правовій системі?», а також визначення майбутніх перспектив використанням судової правотворчості у регулюванні суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні та інтеграційні процеси є одними із головних рушійних сил в правовому розвитку в усіх гілках влади України. Крім того,

євроінтеграційний шлях України вимагає адаптацію української судової системи до судової системи Європейського Союзу. Важливо зазначити, що вона неможлива без ґрунтовного підходу до проведення реформування судової системи, спрямованої на забезпечення та зміцнення незалежності судової влади, що є гарантом стабільності судових інституцій, які забезпечують демократію та верховенство закону.

Відповідно до ст. 2 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” завданням суду є здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечення кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України.

Наталія Квасневська, аналізуючи різні підходи науковців та положення законодавства, тлумачить поняття “судова система” - “як зовнішньо та внутрішньо упорядковану організаційно єдину сукупність всіх судів утворених відповідно до Конституції та законів України на які покладаються виключні повноваження щодо здійснення правосуддя[11]”.

Здійснення правосуддя є однією з головних функцій судових органів, яке ґрунтується на всебічному, відповідно до принципів права, розгляду і вирішенню в судовому порядку юридичних спорів, в тому числі кримінальних проваджень, щодо захисту прав та інтересів громадян.

Правосуддя ґрунтується на таких засадах та принципах як: незалежність суддів, гласності розгляду справи, справедливості і законності, рівності учасників судового процесу перед законом і судом, гласності і відкритості судового процесу, мови судочинства і діловодства в судах та обов’язковості судових рішень.

Одним із головних завдань судових органів під час здійснення правосуддя є правильне судове правозастосування. Судове правозастосування є ключовим елементом судової системи і визначає, які права та обов’язки мають сторони у конкретних справах. Судове правозастосування, також відоме як судова практика, означає застосування законів і правових норм до конкретних фактичних обставин, які виникають у судових процесах.

Олена Копитова, суддя Північного апеляційного господарського суду, серед механізму правового регулювання виокремлює судове правозастосування як особливу форму через взаємозв’язок застосування права з іншими формами його реалізації, який створює єдиний механізм реалізації права[15].

Теоретичне підґрунтя судового правозастосування полягає у здійсненні його уповноваженими на те органами в межах закону та відповідно до особливостей процедури і принципам верховенству праву, яке зосереджене на захисті прав, свобод та інтересів громадянина, а також діяльністю державних органів відповідно до їх компетенцій.

Результатом даного процесу є ухвалення правозастосувального акту у вигляді судового рішення. Нормами процесуального права закріплено, що судові рішення має ґрунтуватися на засадах верховенства права та бути законним і обґрунтованим.

Не можна не погодитись з думкою О. Копитовою, яка влучно зазначає, що судові рішення є не тільки процесуальним документом, а й виявом судової практики. Даний прояв судового правозастосування включає такі складові:

- 1) ухвалення рішень, які сприяють забезпеченню єдності судової практики;
- 2) відступ від сталої правової позиції Верховним Судом у випадку необхідності[16].

Природа даного процесу полягає у встановленні суті норми права у конкретних справах під час здійснення судовими органами розгляду справи, за допомогою якого здійснюється пошук смислу правової поведінки, регульовані відповідними нормами права. Слід підкреслити, що у процесі правозастосування, суд не лише керується владними приписами й нормами, а й створює власні.

Крім того, судове правозастосування має на меті захист конституційних цінностей людини-громадянина України. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і

здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Натомість законодавством України не забезпечено врегулювання та захист усіх суспільних відносин. Питання прогалин у праві є актуальним до сьогодні, що підкреслює важливість правильного судового правозастосування.

Прогалини у праві зумовлені повною або частковою відсутністю необхідної правової норми у законодавстві. Втім, цивільне (ст. 10 ЦПК України) та господарське (ст. 11 ГПК України) процесуальне законодавство забороняє відмову у розгляді справ з мотивів відсутності, неповноти, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини та вказує на звернення до аналогії закону та (або) аналогії права, також дана норма знайшла своє місце у адміністративному (ст. 6 КАС України) процесуальному законодавстві.

Так, Володимир Завидняк згадує судову правотворчість за допомогою якого суди визнають та захищають “приховані права”, тобто ті права, які можуть впливати з загальних принципів та норм природного права [7] в контексті конституційного захисту основоположних прав та інтересів людини.

Неможливо заперечувати той факт, що судова правотворчість виступає невід’ємним елементом процесу судового правозастосування, який допомагає суддям формувати нові правові норми чи інтерпретувати існуючі в ході вирішення конкретних судових справ. Судова правотворчість в українському судочинстві є досить динамічним процесом, який враховує не лише букву закону, але й конкретні обставини кожної справи та сучасні соціокультурні та правові реалії. Такий підхід дозволяє судовій системі ефективно взаємодіяти з розвитком суспільства та забезпечувати правосуддя, яке відповідає потребам громадян, спонукаючи законодавця вносити зміни до нормативних актів України.

Віктор Капустинський, керівник апарату Верховного Суду та Інна Волкова, ще в період початку судової реформи у 2016 році, у своїй статті виділили правотворчу функції судового правозастосування як правозастосування за наявності прогалин у праві та в умовах колізії юридичних норм [10].

Досліджуючи мету та призначення судового правозастосування О. Копитова зазначає, що проблематика даного процесу вбачається у низькій ефективності забезпечення тлумачення норм права у конкретних справах з огляду на особливу юридичну природу прав людини. Як висновок вона згадує прецедентне право як необхідний та вдалий інструмент у конкретизації відповідних правових норм за допомогою якого формується чітке їх розуміння і за допомогою якого відбувається узагальнення практики у даній сфері [14].

Не можна не погодитись з думкою науковців, які відзначають важливу роль судової практики як комплексну діяльність судів, включаючи правозастосовну, інтерпретаційну та правотворчу сфери, що охоплює всі аспекти застосування інститутів права до вирішення конкретних судових справ, створюючи певні юридичні факти, що загалом є проявом прецедентного права в діяльності українських судів.

Звертаючись до прецедентного права (судового прецеденту) важливим є проаналізувати його зміст у англосаксонській правовій системі.

Англо-американська правова система заснована на ідеї, що суди вирішують конкретні справи на основі попередніх рішень, створюючи тим самим судовий прецедент. Дана форма вирішення судових справ сформована історично та сягає ще XII - XIII століть, коли основним джерелом утворення загального права були рішення королівських судів.

Дія судового прецеденту в англо-американській правовій системі визначається в частині судового рішення під назвою “ratio decidendi” (з лат. - “причина рішення”) - аргументація судом свого рішення у конкретній справі. Саме ця частина рішення створює юридичну норму, що вирізняє нормативний характер судового прецеденту, який є обов’язковим для інших справ з аналогічними фактичними обставинами у застосуванні його нижчими інстанціями або судами того самого рівня [19] як джерело права.

Натомість у романо-германській правовій сім'ї використовується “*jurisprudence constante*” - доктрина усталеної судової практики, що є узагальненням судових рішень аналогічних судових справ.

Хоча сам термін “*jurisprudence constante*” в українському праві використовується рідко, суттєвий аспект стабільності судової практики відображається саме в судовому процесі. Тобто основний зміст “*jurisprudence constante*” в українській судовій практиці полягає в постійності та стабільності правозастосовної діяльності судів у вирішенні подібних справ.

Можна виділити такі основні риси “*jurisprudence constante*” в українському судочинстві:

- сталість тлумачення нормативних актів - суди в процесі ухвалення правозастосувального акту дотримуються сталого тлумачення та застосування законодавства на підставі вже визначених юридичних принципів;
- врахування обставин справи - постійність судової практики, крім теоретичного підґрунтя, включає врахування фактичних обставин справи;
- вплив на судові рішення - правові позиції викладені в попередніх судових рішеннях вищими інстанціями використовуються судами нижчих інстанцій;
- правотворчий характер судового рішення - судді при ухваленні рішень можуть формулювати власні правові позиції.

Хоча в Україні судова практика не визнана джерелом права, але можна стверджувати, що органи судової влади визнають її допоміжним джерелом права, який не має зобов'язального характеру. В даному контексті варто зауважити, що судова практика як елемент судового рішення в системі загального права визнається як “*obiter dictum*” (з лат. - “сказане між іншим”).

Та чи можна стверджувати, що судове правозастосування є “*ratio decidendi*” в українському судочинстві? В контексті системи права двох різних правових сімей поняття “судове правозастосування” та поняття “*ratio decidendi*” ототожнювати не можна, але як перше, так і друге поняття має дуже схожу роль в судовому процесі, а саме - визначення основного правового принципу та/або аргументу, який стає вирішальним для прийняття судовим органом того чи іншого рішення у конкретній справі.

Розглядаючи питання місця та ролі судового прецеденту в українській судовій системі, слід проаналізувати характер існування судового прецеденту як такого в українському судочинстві.

В оновленій редакції Кодексу адміністративного судочинства України (далі - КАСУ) від 15.12.2017 року з'явилися норми щодо регулювання впровадженого інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві. Метою створення даного механізму полягала у вирішенні актуальних питань, які пригальмовували ефективну діяльність судових органів адміністративного судочинства.

Верховний Суд визначив такі три головні цілі існування інституту зразкової справи:

- зменшення навантаженості на суддів;
- забезпечення єдності правозастосування практики;
- сприяння швидкому розгляду великої кількості однотипних адміністративних справ.

Слід зазначити, що дана процедура типових справ була розроблена за прикладом «пілотних рішень» Європейського Суду з прав людини (далі – Європейський Суд) та досвіду Німеччини. Тому доречно проаналізувати дану практику Європейського Суду.

Загалом станом на квітень 2021 року Європейським Судом винесено 27 пілотних рішень. Перше пілотне рішення було винесено 22.06.2004 року у справі «Broniowski v. Poland» щодо майна, розташованого за річкою Буг. Даним рішенням було визнано порушення прав власності, та на думку Європейського Суду близько 80 000 осіб перебували в аналогічній ситуації[9]. Процедура пілотних рішень застосовується у ситуаціях, що стосуються великої кількості людей і в яких існує нагальна потреба у наданні їм швидкого та належного

відшкодування на національному рівні. Кодифікація процедури ухвалення пілотного рішення закріплена у правилі 61<sup>4</sup> Регламенту Європейського Суду (далі - Регламент), яке було додане у лютому 2011 року. А також статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4.11.1950 року (далі – Конвенція) щодо обов’язкової сили рішень та їх виконання державами-учасниками.

Відповідно до правила 61<sup>4</sup> Регламенту Європейський Суд може ініціювати, за власною ініціативою або на прохання однієї або обох сторін, процедуру винесення пілотного рішення та ухвалити його, якщо факти заяви свідчать про існування у відповідній держави-учасниці структурної або системної проблеми чи іншої подібної дисфункції, яка спричинила або може спричинити надходження аналогічних заяв[27]. Процедура пілотних рішень Європейського Суду застосовується з урахуванням відповідної належної оцінки порушуваних прав та свобод відповідно до Конвенції.

Досліджуючи особливості даної процедури Артем Григоренко зазначив, що інституція пілотного рішення має такі завдання: 1) виявляти природу встановленої структурної чи системної проблеми; 2) зазначати вид заходів для її усунення, які держава-відповідач на національному рівні зобов’язаний застосувати, а також можливий конкретний строк, наданий для вжиття цих заходів[3].

Однією з характерної особливості процедури прийняття пілотного рішення, зазначеної у п. (а) ч. 6 ст. 61<sup>4</sup> Регламенту, є право Європейського Суду відкласти розгляд усіх аналогічних заяв до вжиття заходів з метою виправлення ситуації, що вимагаються відповідно до резолютивної частини пілотного рішення[27].

Наталія Блажівська підкреслює, що «Європейський Суд в рамках процедури пілотного рішення наділив себе законотворчими повноваженнями, оскільки вона підкреслює конституційну функцію Європейського Суду, виділяючи при цьому, що Конвенція – це конституційний елемент європейського суспільного порядку[2]». Дану позицію Європейського Суду можна кореспондувати з тим, що, у резолютивній частині таких рішень суд зазначає заходи, які держава-відповідач має застосувати, які несуть характер законодавчих змін на національному рівні. Та відповідно до принципу субсидіарності, який лежить в основі системи Конвенції, держава-відповідач залишається вільною у визначенні належних засобів і заходів для припинення та запобігання даним порушенням.

Крім того, суддя Касаційного адміністративного суду України, Тетяна Стрелець, також зазначає, що Європейський Суд виступає як квазі-конституційний орган, який у пілотному рішенні вказує на існування інституційних проблем, що зачіпають багатьох людей[25].

До того ж, Секретаріат Європейського Суду у роз’ясненні статті 46 Конвенції, підкреслює, що всі справи, що впливають з однієї і тієї ж системної першопричини, поглинаються процесом виконання пілотного рішення[26]. Виносячи пілотне рішення Європейський Суд виступає у роль суду першої інстанції, зобов’язуючи державу-відповідача здійснити конкретні дії. Дана особливість процедури підкреслює прецедентний характер пілотного рішення.

Отже, що пілотне рішення – це особливий вид рішення, в якому Європейський Суд не лише встановлює, що факт порушення державою відповідні положення Конвенції та/або Протоколів до неї, а й ретельно аналізує структурну та/або системну проблему, що призводить до значної кількості аналогічних порушень, надаючи державі-відповідачу вид заходів для їх усунення, які остання зобов’язана виконати.

Доцільно відмітити, що суспільні відносини розвиваються досить динамічно і не є виключенням сфера правового регулювання адміністративних відносин. Такий швидкий розвиток призводить до того, що законодавець не встигає врегульовувати всі існуючі суспільні відносини відразу після їх виникнення, що призводить до появи правового вакууму, а відсутність такого правового регулювання виключно негативно відображається на стані забезпечення прав і свобод людини.

В силу об'єктивних причин, а саме у зв'язку з необхідністю подолання колізій у правовому регулюванні та недопущення правового вакууму, законодавцем було підготовлено та ухвалено законопроект про внесення змін до ряду ключових нормативно-правових актів від 03.10.2017 № 2147 [15], в тому числі й до Кодексу адміністративного судочинства України. Ухвалення вказаного законопроекту обумовлювалося об'єктивною потребою вдосконалення і оновлення допустимих до застосування судами інструментів та засобів судового захисту. Так, станом на 2017 рік судова практика вже мала випадки, особливо у сфері адміністративного судочинства, коли велика кількість осіб зверталася до суду за захистом своїх прав на аналогічних підставах та з тих же приводів, тобто фактично у однакових типових ситуаціях. У зв'язку з браком допустимих до використання у таких випадках правових інструментів, суди мали кожного разу розглядати типові справи в аналогічному порядку та фактично з'ясовувати ті ж самі обставини справи. Безперечно, що така ситуація виключно негативно відображається на розумності строків судового провадження та стану захищеності прав і свобод людини.

Так, однією з ключових новел у правовому регулюванні відправлення адміністративного судочинства, які введені законопроектом № 2147 від 03.10.2017 став інститут зразкової та типової справи. Досвід вказаного правового регулювання національним законодавцем запозичено з практики ухвалення пілотних рішень у зразкових справах Європейським Судом.

Не можна не погодитись з думкою суддею Верховного Суду Жука Андрія, який характеризує типову справу, виокремлює такі її якісні критерії: можливість вирішення зразкової справи по суті позовних вимог; суперечливість норм матеріального права або незрозумілість порядку застосування норм матеріального права до спірних правовідносин; відсутність у справах значних розбіжностей у фактичних обставинах; наявність саме аналогічних вимог і підстав позову; відповідачем типової справи є один і той самий суб'єкт владних повноважень[6].

Зразкова адміністративна справа є за своєю сутністю типовою, яка прийнята до провадження Верховним Судом, з метою винесення зразкового судового рішення на правах суду першої інстанції. Згідно ч. 3 ст. 291 Кодексу адміністративного судочинства [16], суд при ухваленні рішення у аналізованому різновиді справи має приймати до уваги зміст рішення винесеного Верховним Судом при вирішенні аналогічної зразкової справи. Якщо у провадженні суду перебуває адміністративна справа відносно якої суд дійшов висновку, що вона є типовою, а зразкова аналогічна справа перебуває на розгляді Верховного Суду, то такий суд може призупинити судовий розгляд до винесення відповідного рішення вищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції та вступу його у законну силу.

Перевагами вирішення судових справ з урахуванням рішення у зразковій справі є те, що за таких умов немає необхідності їх перегляду судами вищих інстанцій, а також такий спосіб їх вирішення забезпечує оперативність судового розгляду та сталість, єдність судової практики [17].

З огляду на проблему завантаженості національних судів, інститут зразкової справи є ефективним, дієвим і виваженим правовим інструментом захисту прав і свобод, який забезпечує єдність судової практики в контексті вирішення однотипних публічно-правових спорів. Однією з переваг аналізованого інституту на який необхідно звернути увагу, - це закладений законодавцем механізм вирішення проблеми оперативності розгляду маси типових справ, які в силу об'єктивних обставин виникають періодично.

В такому випадку Верховний Суд висвітлює офіційну правову позицію по суті зразкового публічно-правового спору, а така позиція має враховуватися всіма судовими інстанціями. Фактично, інститут зразкової справи заклав основи правового регулювання по суті на підставі судового прецеденту, хоча законодавець прямо й не оперує таким поняттям у офіційних правових нормах.

Надання повноважень вищій судовій інстанції ухвалювати рішення у зразкових справах та покладення обов'язку на судові органи нижчих інстанцій їх обов'язково враховувати при прийнятті рішень, фактично вказує, що судовій гілці влади в особі вищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції надано повноваження в сфері правотворення.

Така практика хоча не відповідає сутності романо-германської правової системи, де правові спори вирішують на основі типових норм матеріального і процесуального права у кожному окремому випадку, але в контексті європейської інтеграції та глобалізаційних процесів, у сучасному правовому світі розвиваються принципові ознаки і між правовими сім'ями. З наведеного, варто відмітити, що застосування у національній практиці адміністративного судочинства аналізованого не характерного правовій системі правового засобу все ж таки виправдане, оскільки забезпечує реалізацію ознаки правової держави та виконанню державною завдань, покладених ст. 3 Конституції України.

До найбільш поширених категорій типових справ у контексті національної судової практики необхідно віднести ті, що являють собою публічно-правові спори фізичних осіб з органами публічної адміністрації про виплату соціальних виплат, зокрема пенсійних певних категоріям осіб. Саме справи щодо здійснення пенсійних виплат, їх розміру мають найбільш масовий характер, а також характеризуються однієї й тією ж категорією позивачів.

Досить вдалою є й практика формування внутрішнього змісту судових рішень у зразкових справах, яка характеризується зрозумілістю для широкого загалу як юристів, так і просто зацікавлених осіб. Вказана структура частіше за все включає наступні елементи:

- викладення руху справи у судових інстанціях;
- формулювання наведеної аргументації учасниками спору;
- нормативно-правові акти, які врегульовують відповідне коло відносин;
- правова позиція вищої судової інстанції, яка включає:
  - здійснення правової оцінки констатованих аргументів учасниками спору;
  - формування власних правових висновків в контексті висунутих аргументів та сутності діючих правових норм;
  - зазначення конкретних підстав та ознак, виходячи з яких суд дійшов висновку, що має місце в даному випадку зразкова справа;
  - конкретні встановлені судом обставини, що дають правові підстави констатувати необхідність використання правових норм інституту зразкової справи;
  - визначення порядку зразкового застосування відповідних правових норм;
  - зазначення обставин, які можуть давати підстави на застосування інших діючих правових норм, а ніж наведених у такій справі.

Інститут зразкової справи є досить дієвим про що свідчить статистика його застосування. Так, станом на жовтень 2022 року, до Верховного Суду було подано 140 адміністративних справ як зразкових, а Верховним Судом прийнято 25 рішень[24].

Щодо характеру публічно-правових спорів в категорії яких найбільша кількість рішень у зразкових справах, то це публічно-правові спори соціального характеру, а саме понад 60% від загальної кількості подань. До таких категорій зразкових справ, які мають тенденцію щодо збільшення кількості слід віднести наступні:

- щодо здійснення перерахування пенсій пенсіонерам Міністерства внутрішніх справ України з огляду на оновлення і збільшення фінансового забезпечення працівників Національної поліції України;
- спори щодо відмови уповноважених органів у складанні документу про розміри грошового забезпечення, який є підставою для подальшого перерахунку і нарахування пенсії особі;
- щодо форми виготовлення паспорту громадянина України;

- щодо скасування рішень уповноважених податкових органів про накладення штрафу, застосування інститут пені як наслідок не здійснення сплати чи прострочення сплати, чи сплати не в повному розмірі єдиного внеску;
- та інші [1].

Як висновок необхідно визначити позитивні і негативні ознаки застосування інституту зразкової справи у національному адміністративному судочинстві. До позитивних ознак застосування даного інститут слід віднести наступні:

- реальне забезпечення єдності національної судової практики у сфері відправлення адміністративного судочинства;
- сприяння реалізації принципу розумності розгляду адміністративних справ судами, шляхом підвищення оперативності;
- зменшення кількості однотипних судових справ, що одночасно перебувають на розгляді у адміністративних судів;
- забезпечення підвищення загальної якості здійснення адміністративного судочинства, а отже як наслідок забезпечення більш високого рівня захисту гарантованих прав людини.

До негативних ознак застосування аналізованого інституту у національному адміністративному судочинстві слід віднести наступні:

- завантаженість Верховного Суду поданнями судів нижчих інстанцій про відкриття провадження у зразковій справі, оскільки саме суди нижчих інстанцій наділені таким правом;
- порушується принцип розумності строку розгляду адміністративної справи у судах нижчих інстанцій у зв'язку з необхідністю додаткового часу для вирішення Верховним Судом питання про відкриття провадженні у зразковій справі;
- здійснення судами абстрактного розгляду справи у разі існування зразкового рішення у типовій справі.

Серед науковців є досить поширена точка зору, що під правовою позицією в контексті аналізованого різновиду здійснення судочинства доцільно розглядати правовий висновок, який ухвалений колективно і має високий ступінь аргументованості і вказує погляд Верховного Суду на офіційне розуміння сутності правової норми, а також визначає умови застосування такої правової норми під час діяльності суддів.

Метою винесення таких позицій визначається забезпечення єдності та сталості практики застосування судами правових норм, оскільки вказані позиції є обов'язковими для врахування всіма органами уповноваженими на застосування відповідної правової норми.

На думку Євгенія Дояра правовим позиціям вищої судової інстанції характерні наступні ознаки:

- створюється у колегіальному порядку представниками вищого судового органу;
- судді мають глибокий ступінь обізнаності у відповідній галузі права і практиці застосування відповідного законодавства;
- аргументованість;
- має на меті забезпечення сталості судової практики у сфері застосування відповідної правової норми;
- забезпечує уникнення проблем в контексті можливих колізій між діючими правовими нормами;
- фактично є прецедентом або типовим правилом застосування відповідної норми права;
- має характер верховенства, оскільки змінюватися може шляхом її перегляду судовою інстанцією, яка її сформувала;
- закріплюється у юридичному акті [5].

Варто також зазначити, що до особливостей, які характерні правовим позиціям Верховного Суду є привід їх винесення, а саме наявність казуальних питань правозастосовної

практики. А також те, що правові позиції носять характер правового прецеденту у випадках, коли вони включають у себе положення і конкретні приклади їх використання до певних чітко вказаних обставин певної справи.

Підсумовуючи викладені ознаки та особливості правових позицій, можна надати їм таке визначення. Правові позиції Верховного Суду – це письмово викладені у офіційному документі вищої судової інстанції погляди, які сформовані як результат здійснення контролю за правосудністю рішень судів нижчих інстанцій, що носять обов’язковий характер для всіх суб’єктів правозастосування і правореалізації при вирішенні спорів аналогічного характеру в процесі тлумачення правових норм та вирішення питання про доцільність їх застосування для врегулювання типових суспільних відносин. Сутність таких правових позицій зводиться до встановлення способів вирішення колізій у правовому регулюванні, усунення правового вакууму - формування так званих судових правових норм.

Окремо доцільно відмітити, що аналізовані правові позиції є обов’язковими для врахування не виключно під час застосування правових норм судами, а також і всіма іншими уповноваженими на правозастосування органами публічної влади і їх посадовими особами. Досить слушною є думка

В. Петрика, який наполягає на тому, що суб’єкт формування правових позицій фактично формує нові юридичні терміни, а саме:

- вказує на нову сутність правових норм;
- вказує на нові погляди на певні обставини справи;
- здійснює консолідований аналіз певних обставин справи [18].

Всі вищевказані напрямки діяльності забезпечують формування правової позиції найвищої судової інстанції, яка в майбутньому є обов’язковою для врахування. При цьому важливо чітко розуміти, що аналізовані правові позиції в жодному випадку не можуть вміщувати в собі якісь нові структурні елементи здійснення правового регулювання, оскільки їх специфіка в тому, що вони відображають погляди на виключно вже створені та діючі правові норми.

Разом з тим, такий підхід є досить дискусійний, оскільки неможливо фактично усунути прогалини у правовому регулюванні чи вирішити колізії між правовими нормами шляхом формування правових позицій і при цьому недопущення включення до їх змісту нових елементів правового регулювання. Таким чином, фактично правові позиції можуть містити нові елементи правового регулювання, але прийнято їх сприймати не як новосформовані правові норми.

На сьогодні можна сміливо говорити про те, що сучасній правовій позиції Верховного Суду характерні ознаки правового прецеденту. Безперечно, після судової реформи 2016 року у діяльності вищої судової інстанції є елемент так би мовити правотворчості. Цей напрямок діяльності обумовлений одним із таких завдань, які покладається на Верховний Суд у вигляді забезпечення дієвості принципу законності шляхом окреслення обсягу застосування певної правової норми. На підтвердження думки про наявність серед повноважень Верховного Суду напрямку діяльності щодо формування нормотворчості доцільно вказати і цілеспрямовану діяльність законодавця щодо позбавлення Конституційного Суду України повноваження у вигляді офіційного тлумачення законів, згідно закону України № 1401-VIII від 02.06.2016, яким внесено зміни до ч. 1 ст. 150 Конституції України [24].

Крім того, правову основу аналізованого повноваження Верховного Суду закладено в Закон України від 02.06.2016, згідно якого внесено зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [25]. Вказані зміни стосувалися насамперед ліквідації вищих спеціалізованих судів та покладення функції забезпечення єдності судової практики на Верховний Суд з наданням останньому права формувати аналізовані обов’язкові для врахування правові висновки. Структурним елементом Верховного Суду, який має право контролювати

правосудність судових рішень є Велика Палата, повноваження якої щодо оцінки прав осудності поширюються й на судові рішення касаційних судів.

На сьогоднішній день питання віднесення правових висновків Верховного Суду до джерел права є відкритим та найбільш гострим і дискусійним серед всіх існуючих проблем, наслідком якого є негативне відображення на правозастосовній практиці всіх судів та судовій практиці.

Неоднозначність чинного законодавства в контексті використання правових висновків як джерел права криється у змісті ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Так, у ч. 5 ст. 13 зазначеного закону закріплено положення про те, що аналізовані висновки щодо застосування норм права, які містяться у постановках вищої судової інстанції мають обов'язковий характер для всіх суб'єктів правозастосування наділених публічно-владними повноваженнями, які у процесі своєї діяльності здійснюють застосування відповідного правового акту чи правової норми щодо якої мають офіційні висновки.

Разом з тим, у ч. 6 ст. 13 зазначеного закону міститься інше положення, яке за своєю сутністю не відповідає попередньому, а саме про те, що такі висновки про застосування правових норм враховуються судами при правозастосуванні. Втім “обов'язкові до застосування” і “враховуються при правозастосуванні” має принципово різне смислове навантаження. Хоча законодавцем прямо не передбачена юридична сила таких правових висновків, але все ж таки прямо у законодавчих актах закріплена преюдиційність таких висновків, а точніше судових рішень для застосування іншими судами.

При цьому в нормативних актах процесуального права однією з підстав у відмови у відкритті касаційного провадження є сформований Верховним Судом правовий висновок щодо вірності застосування певної правової норми. Специфіка діючого механізму правового регулювання щодо застосування правових висновків вказує на безальтернативну обов'язковість їх застосування і врахування у відповідному правозастосуванні.

Підсумовуючи вищевикладене можна стверджувати, що хоча законодавець прямо і не передбачив у переліку джерел права правові висновки, сутність вищенаведених норм як у процесуальних кодексах, так і в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» вказує, що правові висновки є фактично джерелом права.

Разом з цим, доцільно зазначити, що згідно п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України закріплено правову норму вищої та прямої юридичної сили, яка вказує, що судочинство врегульовується виключно законами. З наведеного постає логічне запитання, а чи не намагається законодавець завуальовано деформувати зміст вищевказаної конституційно-правової норми, шляхом закріплення у ряді законодавчих норм законів обов'язковість правових висновків Верховного Суду для застосування та їх врахування при врегулюванні відносин.

Наведені суперечності потребують законодавчого вирішення і вказують на один із пріоритетних напрямків подальшого реформування судової системи в контексті її ролі у системі гілок влади, в тому числі й прямого вирішення питання: “Чи наділений Верховний Суд повноваженнями щодо формування правових норм і чи вони є джерелом права?”.

Що ж до забезпечення сталості та однаковості судової практики, то варто відмітити, що Верховний Суд має достатньо повноважень в сфері контролю законності судових рішень як суд касаційної інстанції, в тому числі й в контексті забезпечення правового регулювання типових правовідносин з огляду на викладені ним правові висновки, які матимуть рекомендаційний характер, оскільки у будь-якому випадку може ухвалювати відповідні процесуальні рішення за результатами розгляду касаційних скарг в яких невраховані судами надані ним рекомендації щодо правового регулювання.

У теорії права судовим прецедентом як різновидом правового прецеденту прийнято вважати рішення суду вищої інстанції у конкретній справі, яке носить обов'язковий характер для інших ієрархічно підпорядкованих судових інстанцій при вирішенні аналогічних справ. В

українській національній правовій системі судовий прецедент витікає із передбаченої законодавством можливості застосовувати нормативні приписи, які містяться у:

- у рішеннях Конституційного суду України;
- у рішеннях Верховного Суду;
- рішеннях Європейського суду з прав людини.

У контексті національного правового регулювання досить слушною є думка Є. Черняка про прецедентний характер рішення судового органу конституційної юрисдикції з огляду на такі їх ознаки: багаторазовість використання, загальнообов'язковий характер і офіційність доведення до відому потенційним суб'єктам правозастосування. Тобто рішення даного органу мають характер прецеденту-тлумачення додаткового значення. Враховуючи офіційність та загальне використання даного різновиду тлумачення фактично можна стверджувати, що в судовій практиці має місце «квазіпрецедент» [23].

Зміст ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» вказує на те, що судові рішення Верховного Суду за своєю правовою природою є остаточним варіантом вирішення певного спору і одночасно є стандартом правозастосування як для судів, так і для інших уповноважених органів. Потреба, яка обумовила законодавця наділити вищий судовий орган правом формування по суті судових прецедентів є високий ступінь колізійності існуючих відносин та виникнення правового вакууму у зв'язку з порушенням оперативності та повноти правового регулювання. За таких умов правові висновки вищого судового органу часто є єдиним засобом розуміння певних правових норм.

Рішення Конституційного та Верховного Суду законодавчо наділені окремими ознаками судового прецеденту обов'язкового до застосуванню характеру, але варто відмітити, що у національній судовій практиці певні ознаки судового прецеденту можуть мати і судові рішення ухвалені судами нижчих інстанцій. Безперечно, що такі рішення не мають обов'язкового характеру, але якщо вони ухвалені із застосуванням аналогії права чи аналогії закону чи містять слушне теоретичне наповнення правових визначень, то суди можуть у добровільному порядку звертатися до їх змісту для обґрунтування певного кола обставин при вирішенні правового спору. У будь-якому випадку у кожній конкретній справі має відбуватися незалежний судовий розгляд, а ухвалення рішення суто на ґрунті не скасованого відповідними судовими інстанціями рішення іншого суду у аналогічній справі неможливе.

Визначення місця судового прецеденту у національній правовій системі є досить дискусійним, але безперечно, що цей інститут є дієвим способом правового регулювання, який враховує активний розвиток суспільних відносин і забезпечує якісне розуміння сутності правових норм.

Науковці поділяються на дві групи, а саме тих, хто заперечує існування судового прецеденту як джерела права в українській правовій системі та тих хто вказує на існування і використання цього джерела.

На думку А. Луць, доцільно прямо в законодавстві передбачити правотворчі повноваження Конституційного та Верховного Суду, оскільки це відповідає сьогоdnішнім потребам правового регулювання і виключно позитивно відобразиться на забезпеченні прав і свобод людини.

На думку В. Шафарчука, судовий прецедент можна розглядати як дієвий спосіб забезпечення прозорості і неупередженості правового регулювання, оскільки чим більше судових прецедентів тим менше можливості свобод дій у органів уповноважених на правозастосування, а тому забезпечується таким чином стандарт правового регулювання на який можуть розраховувати всі особи, які є учасниками типових правовідносин. Важливість судового прецеденту впливає й з того, що чинне законодавство не передбачає правової можливості відмовити особі, яка звернулася за захистом своїх прав у зв'язку з неврегульованістю певного кола суспільних відносин правом [8].

З іншого боку при застосуванні судового прецеденту виникає ризик порушення принципів індивідуальності та об'єктивності розгляду спору. Натомість, суди спрощено будуть ставитися до встановлення і аналізу обставин справи, оскільки існує типове рішення з порушеного кола питань і вони не підлягають додатковому встановленню. За таких умов постає проблема дотримання й принципу справедливості судового розгляду.

Сутність національного використання судового прецеденту зводиться до двох аспектів, а саме запровадження і використання інституту зразкових справ та покладення на правозастосовні органи обов'язку застосовувати та враховувати при вирішенні спорів правові висновки вищої судової інстанції у таких типових правовідносинах.

Використання інституту зразкових справ більше наближене до класичного застосування прецеденту у англо-саксонській правовій системі. Що ж до обов'язковості застосування правових висновків Верховного Суду, то у цьому випадку також простежуються ознаки прецедентного права, але досить обмежені. Правові висновки по суті є прецедентом у формі тлумачення, що відображає дозволена законодавцем межу продовження нормотворення з боку судових органів.

На думку судді Великої Палати Верховного Суду Д. Гудими, відсутність офіційного визначення у чинному законодавстві поняття судового прецеденту та віднесення такого до системи джерел права в офіційному формалізованому порядку не є автоматичним свідченням того факту, що таке джерело права в українській правовій системі відсутнє.

Хоча згадане "англо-американське" джерело права не використовується в українській правовій системі, але активно використовується в контексті тлумачення правових норм. Формуючи правові висновки Верховний Суд реалізує принцип *stare decisis* (з лат.: «стояти на вирішеному»), який вказує на обов'язковість врахування такого рішення в ході розгляду судами нижчих інстанцій типових справ. У зв'язку з тим, що будь-який різновид тлумачення передбачає або зменшення правового впливу норми, або його збільшення, цей факт свідчить про формування нового чи оновленого формалізованого правила поведінки, так-як до тлумачення точно такого не було [4].

Чинний правовий механізм застосування правових висновків як джерела права по суті все ж таки містить запобіжник від порушення принципу незалежності судді при розгляді спору, а також об'єктивності і справедливості його вирішення, оскільки суддя має право констатувати і навести конкретні причини неможливості віднесення справи, що перебуває у нього на розгляді до відповідної категорії типових справ, а отже обґрунтовано не використовувати відповідний правовий висновок. За таких умов у діях судді не буде порушення норм процесуального права, але мотиви такого не використання зразкової справи чи правового висновку мають бути чітко і змістовно обґрунтовані.

Як висновок слід зазначити, що судовий прецедент фактично існує в національній правовій системі і активно використовується, але з урахування особливостей класичної романо-германської правової сім'ї.

Не можна залишити поза увагою і суб'єктивну складову судді у формуванні судового прецеденту, який в подальшому набуває загальнообов'язкового характеру. У даному контексті проблема криється у добросовісності суддів, які формують такий прецедент, створюючи фактично в реаліях правового регулювання на сьогоднішній день правову норму. Офіційне закріплення судового прецеденту як джерела права фактично надає судовій гілці влади повноваження у сфері правотворення, що несе масовий, а не індивідуальний вплив на стан захищеності прав людини, а тому судді повинні мати високі в першу чергу морально-ціннісні та професійні якості і керуватися виключно принципом верховенства права, тобто принципом справедливості при формуванні прецедентних норм.

Подальшою перспективою реформування процесуального законодавства очевидно буде продовження нівелювання законодавцем між офіційним визнанням судового прецеденту

джерелом права і залишення його допоміжним правовим регулятором типових суспільних відносин.

**Висновки.** Визначальною рисою сучасного стану держав є активна участь у інтеграційних процесах, що обумовлюється глобалізацією всіх сфер життя. Суспільні відносини розвиваються занадто швидко і право не встигає рухатися з розвитком цих відносин, а тому як наслідок виникає велика кількість колізійних правовідносин та навіть правовий вакуум. Такі наслідки несумісні з основними засадами функціонування сучасної держави, яка взяла на себе обов'язки щодо якісного забезпечення прав і свобод людини. Тому держава змушена здійснювати пошук нових ефективних способів правового регулювання, виходячи з існуючих умов функціонування. Одним із таких способів є застосування судових прецедентів в українській судовій системі.

Судовий прецедент як джерело права характерний англо-американській правовій системі і визначається в частині судового рішення під назвою «ratio decidendi». Сутність цього положення зводиться до того, що частина судового рішення, яка обґрунтовує певні обставини справи і може використовуватися в подальшому як правова норма.

Особливість національної правової системи як одного з класичних варіантів романо-германської є те, що судовий прецедент використовується у вигляді узагальнення уповноваженими судовими органами судової практики, яке може бути у вигляді зразкової справи чи правового висновку.

Судова практика як фактично джерело права у національній правовій системі використовується досить давно, але законодавець постійно уникає прямої законодавчої констатації такого джерела права, оскільки такий підхід суперечитиме засадам функціонування і правової системи, і гілок державної влади.

На даний час, у ч. 5, ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» досить непослідовно визначаються обов'язки судів застосовувати та/або враховувати правові висновки при вирішенні відповідних спорів.

Втім констатовано, що у правових нормах містяться положення, що підтверджують опосередкований характер існування судового прецеденту як джерела права. Такий підхід в частині процесуального законодавства суперечить положенням ст. 92 Конституції України, де прямо визначено, що судочинство врегульовується законами, а не судовими рішеннями. Такі суперечності потребують невідкладного вирішення, а об'єктивним шляхом такого вирішення на мою думку може бути надання судовому прецеденту характеру рекомендаційного джерела права, що збереже ідентичність національної правової системи і забезпечить дію розробленого механізму забезпечення Верховним Судом сталості та єдності судової практики.

Більш того, рекомендаційний характер судового прецеденту сприятиме дотриманню справедливості і об'єктивності судового розгляду у кожній окремій справі, а суддя матиме ширші повноваження щодо вибору моделі вирішення спору. Разом з тим, суд найвищої інстанції має повноваження в ході розгляду касаційної скарги у будь-якому випадку постановити остаточне рішення з огляду на врахування чи не врахування судами нижчих інстанцій рекомендаційного джерела – судового прецеденту.

Перспективами подальшого розвитку національної правової системи в контексті використання судового прецеденту як джерела права є безперечно більш широке використання даного способу правового регулювання. Крім того, на мою думку, все ж таки законодавцю прийдесться визначитися з тим чи є судовий прецедент обов'язковим до застосування як джерело права, чи закріпити за ним статус рекомендаційного допоміжного правового регулятора.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз практики застосування інституту зразкової справи в адміністративному судочинстві як заходу скорочення тривалості судового провадження. URL: <https://rm.coe.int/analysis-of-model-cases-admin-proceedings-by-r-kyubida-ukr-fin/1680a28b2f>.

2. Блажівська Є. Пілотні рішення Європейського Суду з прав людини: поняття та процедура прийняття. Наукові праці НУ ОЮА. 2018. Т. 21. С. 20–26.
3. Григоренко А. Особливості і процедура ухвалення пілотного рішення Європейським Судом з прав людини. Юридичний вісник "Повітряне і космічне право". 2019. Серія «Юрид. вісн. Повітр. і косм. право», № 4. С. 158–163.
4. Гудима Д. В законодавстві України не закріплено поняття прецедент, однак це не означає, що де-факто його не існує. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/press/news/659343/>.
5. Дояр Є. До питання про правотворчу природу правових висновків Верховного Суду. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2022. № 1. С. 213–217. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/259551/256119>.
6. Жук А. Особливості розгляду зразкових та типових справ. Верховний Суд. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/2022\\_prezent/2022\\_11\\_25\\_Zhuk\\_17\\_11.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_11_25_Zhuk_17_11.pdf).
7. Завидняк В. І. Запровадження судового прецеденту на основі поєднання практики, втіленої в законодавстві іноземних держав. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2018. № 3-4. С. 199–204.
8. Іванюра І., Шевченко Д., Сівець А. Правова природа та місце судового прецеденту в системі джерел права України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. № 64. С. 26–31.
9. Інформаційний бюлетень - пілотні рішення. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://rm.coe.int/factsheet-5-fs-pilot-judgments-uk/1680a22060>.
10. Капустинський В., Волкова І. Теоретичні основи судового правозастосування. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 5. С. 84–93.
11. Квасневська Н. Поняття судової системи України: сучасний погляд. Форум права. 2015. № 5. С. 110–113.
12. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 4 листоп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
13. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
14. Копитова О. Мета та призначення судового правозастосування: теоретичні аспекти. Прикарпатський юридичний вісник. 2018. Т. 1, № 4. С. 126–129.
15. Копитова О. Судове правозастосування як особлива процесуальна форма: загальнотеоретичний підхід. Visegrad Journal on Human Rights (Словацька Республіка). 2019. № 6 (part 3). С. 136–141. URL: [https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/12/Vyshegrad-6\\_2019\\_Tom-3.pdf](https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2022/12/Vyshegrad-6_2019_Tom-3.pdf).
16. Копитова О. Теоретико-правові засади судового правозастосування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 524 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/7f6f87c1-2fc3-4769-9725-816c1dca052e/content>.
17. Оксюта А. Зразкові справи можуть обернутись як зменшенням навантаження, так і невиправданою тяганиною. Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/132357.html>.
18. Петрик В. Рішення Верховного Суду як опосередковане джерело адміністративного права. Innovative views in European fundamental scientific-practical legal studies : International scientific conference, м. Riga, 28–29 груд. 2021 р. Riga, 2022. С. 131–133. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/197/5504/11546-1>.
19. Петрова Н., Клецова Н., Калюжна С. Наукове дослідження порівняльної теоретико-правової характеристики судового прецеденту й судової практики у правових системах та історичні передумови виникнення. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 2. С. 25–28.

20. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 4-6) : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII : станом на 18 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147a-19#Text>.
21. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.
22. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : станом на 19 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
23. Сахнюк В. Роль та місце судового прецеденту у системі джерел національного права. Молодий вчений. 2017. № 5.1. С. 119–122.
24. Стеценко С. Г. Звернення до адміністративного суду. Розгляд адміністративних справ у порядку загального та спрощеного позовного провадження. Особливості розгляду типових та зразкових справ. Верховний Суд. URL: [https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new\\_folder\\_for\\_uploads/supreme/2022\\_11\\_04\\_Stetsenko.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_11_04_Stetsenko.pdf).
25. Стрелець Т. Судова реформа: навіщо потрібні типові і зразкові справи. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/laws/109238-sudebnaya-reforma-zachem-nuzhny-tipichnye-i-obraztsovy-dela>.
26. Guide on Article 46 - Binding force and execution of judgments. European Court of Human Rights - ECHR, CEDH, news, information, press releases. URL: [https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide\\_Art\\_46\\_ENG](https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_46_ENG).
27. Rules of Court : as of 20 March 2023. URL: [https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/rules\\_court\\_eng](https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/rules_court_eng).